

VERLEDEN HEB JE, TOEKOMST MOÉT JE MAKEN

Een onderzoek naar de gevolgen van de angst voor neerwaartse mobiliteit.

STUDEREN

EEN START-UP MET

M'N OUDERS ALS

DURFINVESTEERDERS

Loesje

Student: Nadine Houben

Begeleider: Jack Burgers

Tweede beoordelaar: Sjaak Braster

Inhoudsopgave

Abstract	2
1. Introductie	3
2. Theoretisch kader	4
3. Onderzoeksvragen	9
4. Methode	10
4.1 Design.....	10
4.2 Populatie	10
4.3 Onderzoeksprocedure	10
4.4 Data-analyse	11
5. Resultaten	12
5.1 Angst voor neerwaartse mobiliteit.....	12
5.2 Consequenties van neerwaartse mobiliteit op de opvoeding.....	15
5.3 Consequenties van de angst voor neerwaartse mobiliteit voor de jongeren	20
5.4 De rol van de omgeving.....	22
5.5 De gevolgen voor het politieke vertrouwen	24
6. Conclusie	26
6.1 Belangrijkste bevindingen	26
6.2 Sterke punten en beperkingen van het onderzoek	27
6.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	28
6.4 Aanbevelingen voor de praktijk.....	28
Literatuur	29
Bijlage 1	33
<i>Overzicht familiesamenstelling en achtergrond</i>	33
Bijlage 2	34
<i>Topiclijst</i>	34
Bijlage 3	37
<i>Checklist ethische en privacyaspecten van het onderzoek</i>	37
Bijlage 4	41
<i>Informed consent</i>	41

Abstract

Neerwaartse sociale mobiliteit wordt gedefinieerd als daling op de maatschappelijke ladder. Voor de jongste generatie is de kans hierop toegenomen ten opzichte van hun ouders, waarbij met name kinderen van hoogopgeleide ouders een risico lopen. Hiervoor zijn verschillende verklaringen, zoals het plafond-effect en diploma-inflatie. Dit onderzoek richt zich op de angst voor neerwaartse mobiliteit en de gevolgen hiervan op de opvoeding, verwachtingen en politieke visie van betrokkenen. Verschillende deelvragen worden afgeleid uit de literatuur en kwalitatief onderzocht in een intergenerationele casestudy met vijftien personen uit één familie. De overeenkomsten, verschillen en verschuivingen tussen de generaties worden uiteengezet. Geconcludeerd wordt dat de jongste generatie hogere verwachtingen en resultaatgerichtheid heeft, maar ook meer druk ervaart.

Keywords

Angst, intergenerationele overdracht, neerwaartse sociale mobiliteit, opvoeding, politieke visie

1. Introductie

‘Mentale druk op jongeren neemt gevaarlijke vormen aan’, zo waarschuwt de Volkskrant boven een artikel over een sluipende ontwrichting in de Nederlandse samenleving. Jongvolwassenen worden belast met een hoge prestatiedruk, competitieve arbeidsmarkt, grote studieschulden en een onzekere toekomst (Volkskrant, april 2018). Maar ook verwachtingen van ouders en een streven naar een vergelijkbare maatschappelijke positie dragen bij aan de druk op jongeren. Hoe groot is de kans dat de jeugd van nu het in de toekomst nog even goed zal doen als hun ouders?

De Nederlandse samenleving heeft te maken met een nieuw verschijnsel: sociale daling (ook wel: neerwaartse mobiliteit). Deze daling creëert economische onzekerheid in met name de middenklasse (Burgers & Van der Waal, 2008). De onzekerheid is toe te schrijven aan een aantal factoren. Ten eerste speelt de inkomensontwikkeling een rol, waarbij een comfortabele middenklasse levensstijl tegenwoordig twee inkomens vereist. Wanneer één inkomen om wat voor reden dan ook wegvalt, is het moeilijk deze levensstijl vol te houden. Ten tweede zijn banen minder vast geworden. Dit beperkt het sociale vangnet en zorgt voor meer onzekerheid (Van der Klein, Jansma, & Aussems, 2016). Ten derde is de jongste generatie belast met een intergenerationele hindernis. De mogelijkheid tot sociale stijging wordt steeds kleiner. De oudere generatie is immers gemiddeld hoger opgeleid dan hun (groot)ouders door de algemene sociale stijging gedurende de periode waarin zij opgroeiden (Tolsma & Wolbers, 2010). Voor de jongste generatie is dit niet langer vanzelfsprekend, deels verklaard door het zogenaamde ‘plafondeffect’ (Burgers & van der Waal, 2008). Doordat de ouders van kinderen uit de jongste generatie vaker hebben gestudeerd, is weinig ruimte om, in termen van opleiding, vooruitgang te boeken ten aanzien van de ouders. Dit staat in contrast met ervaring van de tweede generatie. Want wanneer ouders een lager opleidingsniveau hebben, zoals bij de deze generatie vaker het geval was, is het relatief makkelijk op de sociale ladder te stijgen, het ‘bodemeffect’ (Herweijer, 2010). De combinatie van dit plafond- en bodemeffect maakt dat dalen op de maatschappelijke ladder waarschijnlijker is dan stijgen. Dit sluit aan bij de cijfers van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), die aantonen dat lagere middengroepen meer kans hebben op opwaartse mobiliteit, terwijl hogere middengroepen meer kans hebben op neerwaartse mobiliteit (WRR, 2014).

Neerwaartse sociale mobiliteit wordt gedefinieerd als een daling op de maatschappelijke ladder (Van den Berg, 2011). Deze daling vindt enerzijds plaats op individueel niveau, waarbij iemands positie in de loop van het leven zakt, bijvoorbeeld als gevolg van werkloosheid of echtscheiding. Anderzijds is het een proces wat tussen generaties plaatsvindt, ook wel intergenerationele neerwaartse mobiliteit genoemd. Kinderen dalen op de maatschappelijke ladder ten opzichte van hun ouders of grootouders (Gugushvili, 2016; Gaviria, 2002). Het toegenomen risico

van intergenerationele neerwaartse mobiliteit beïnvloedt het streven van ouders en kinderen: in plaats van opwaartse mobiliteit te ambiëren, proberen zij neerwaartse mobiliteit te voorkomen (Hahn, 2016).

Het fenomeen neerwaartse mobiliteit is relatief nieuw waardoor nog weinig onderzoek is gedaan naar de gevolgen van het verschijnsel. Daenekindt, van der Waal en de Koster (2018) stellen dat het wel degelijk consequenties heeft. Zo kan een groter risico op neerwaartse mobiliteit leiden tot een afname van sociaal vertrouwen in het algemeen en politiek vertrouwen in het bijzonder. Dit leidt tot wantrouwen in het politieke systeem. De attributietheorie biedt een verklaring voor dit wantrouwen: wanneer sociale stijging plaatsvindt, wordt dit beschouwd als eigen verdienste. Maar in het geval van sociale daling, wordt dit toegeschreven aan externe factoren. De 'schuld' wordt als het ware niet bij de persoon, maar bij anderen geplaatst. Sociale stijging gaat aldus samen met een toenemend vertrouwen in de politiek en sociale daling met het omgekeerde (Hahn, 2016).

Naast directe consequenties voor het individu, heeft het risico van intergenerationele neerwaartse mobiliteit consequenties voor de opvoeding en verwachtingen van kinderen. Omdat hoogopgeleide ouders hun kinderen minimaal dezelfde toekomst willen bieden, proberen zij op verschillende manieren de kans op neerwaartse mobiliteit voor hun kinderen te verkleinen (Pearce, 2011). Ze stimuleren hun kinderen bijvoorbeeld om door te studeren. Op hun beurt worden kinderen geconditioneerd het maatschappelijke niveau van hun ouders na te streven (Van De Werfhorst & Hofstede, 2007). Daarbij verwachten ze onbewust een soortgelijke toekomst te kunnen realiseren. Bij de jongeren ontstaan zorgen wanneer deze kans verkleint (Oomen, 2010).

De probleemstelling van dit onderzoek is derhalve tweeledig: *Maken ouders dan wel kinderen zich zorgen over neerwaartse sociale mobiliteit? Welke consequenties heeft dit voor de opvoeding en het welzijn van kinderen en voor de politieke visie van ouders en kinderen?*

2. Theoretisch kader

Deze paragraaf bespreekt de relevante literatuur en identificeert verschillende deelvragen voor het verdere onderzoek.

Sociale mobiliteit betreft het proces van stijging of daling op de maatschappelijke ladder. Dit kan betrekking hebben op opleidings-, beroeps- of inkomensniveau (Van den Berg, 2011). De recente veranderingen in de sociale mobiliteit worden toegeschreven aan diverse factoren. Zo is het onderwijssysteem in de loop der jaren toegankelijker geworden voor alle bevolkingsgroepen. Kinderen krijgen nu de kans onderwijs te volgen, los van de sociaaleconomische status van hun familie (Zakaria, 2013). Het aandeel jongeren dat een hbo of wo-opleiding met succes afrondt neemt nog altijd toe (zie figuur 1). Zo groeide het aantal universitaire studenten in 2018 met 5% (VSNU,

2019). Deze uitbreiding van kansen kan voor sommigen leiden tot opwaartse sociale mobiliteit, maar heeft als neveneffect dat anderen hierdoor neerwaartse sociale mobiliteit kunnen ervaren. Dit kan verklaard worden door diploma-inflatie: een diploma heeft minder voorspellende waarde voor de toekomstige positie van een afgestudeerde dan vroeger het geval was, als gevolg van een toenemende aantal studenten. Kort gezegd,

een hoog opleidingsniveau resulteert niet meer vanzelfsprekend in een goede baan (Huygen, 2018). Bovendien maakt het ontbreken van een diploma iemand vrijwel kansloos, aangezien hoogopgeleiden de banen van lager opgeleiden kunnen innemen wanneer zij op eigen niveau geen baan vinden. Dit kan gepaard gaan met neerwaartse mobiliteit (Tolsma & Wolbers, 2010).

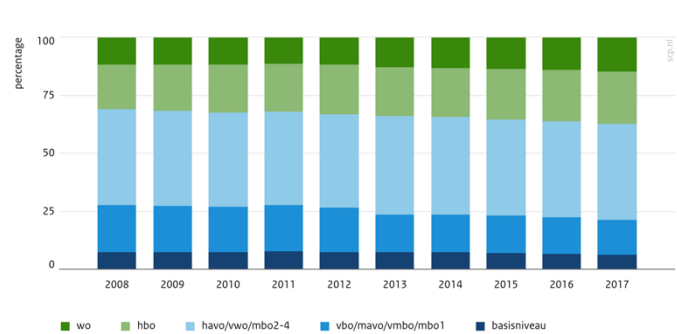
Deze diploma-inflatie wordt zichtbaar op het moment van toetreding tot de arbeidsmarkt, waar sprake is van meer concurrentie. Een extra complicatie is het streven van werkgevers naar diversiteit. Hoewel de kansen voor opwaartse sociale mobiliteit daarmee voor kinderen uit minder welvarende milieus stijgen, nemen de kansen voor kinderen van hoger opgeleiden af (Burgers & Van der Waal, 2008). Het traditionele voordeel van familieachtergrond vervaagd dus. Hoewel deze een belangrijke voorspeller blijft voor de sociale positie in de toekomst, is het niet langer de dominerende factor (Lareau, 2003). Dit resulteert in een kleinere kans dat kinderen uit hogere sociale milieus een gelijkwaardige sociale positie als hun ouders kunnen innemen (Hout, 2015).

Een vraag die ontstaat is of ouders en kinderen die met neerwaartse mobiliteit te maken kunnen krijgen, hier bezorgd over zijn. In hoeverre is sprake van een gebrek aan vertrouwen over de toekomst van de kinderen? Onderzoek van Veldheer en Bijl (2011) toont aan dat slechts 5% van de hoger opgeleide ouders een daling in onderwijsniveau bij hun kinderen verwacht, ten opzichte van zichzelf. Hoogopgeleide ouders nemen dus aan dat hun kinderen het minstens zo goed zullen doen wat betreft scholing. Dit kan een positieve uitwerking hebben op de schoolprestaties van hun kinderen (Oomens, 2010). Maar tegelijkertijd ontstaat een grote en niet altijd realistische druk op de kinderen. Dit leidt tot de eerste deelvraag:

Ervaren hoogopgeleide ouders angst voor neerwaartse mobiliteit bij hun kinderen?

Ouders dragen op allerlei manieren bij aan de toekomst van hun kind. Onbewust, doordat kinderen simpelweg een voorbeeld nemen aan hun ouders. Dit geldt bij de keuzes die kinderen maken voor

Bevolking Nederland steeds hoger opgeleid

Figuur 1. Toename aantal WO en HBO studeren (overgenomen uit Maslowski (2018) CBS; StatLine Onderwijsstatistieken 2018: '08-'17)

hun school, studie en werk (Oomen, 2010). Ouders fungeren als rolmodellen voor hun kinderen. Dit kan kinderen stimuleren meer hun best te doen (Oliveira, Porfeli, Taveir, & Lee, 2020). Ouders bieden hun kinderen ook concrete ondersteuning. Zo zijn de meeste ouders nauw betrokken bij de ontwikkeling en scholing van hun kinderen (Oomen, 2010). Dit verschilt met eerdere generaties, die hun kinderen veel meer eigen verantwoordelijkheid gaven (Dubas, 2007). Daarbij is de band tussen ouder en kind hechter geworden. Hierdoor bemoeien ouders zich meer met het schoolwerk, de schoolkeuzes en de vrijetijdsbesteding van hun kinderen (Gelber & Isen, 2013).

Bij kinderen met hoogopgeleide ouders speelt iets extra's. Zij moeten zich meer inspanningen getroosten om hun voorsprong te behouden. Een hoog opleidingsniveau behalen is het uitgangspunt en de hulp van ouders kan het verschil maken (Liefbroer & Dykstra, 2007), met name gezien de jonge leeftijd waarop belangrijke onderwijskeuzes worden gemaakt. Zo blijkt uit onderzoek van Tolsma en Wolbers (2010) dat het uiteindelijk bereikte opleidingsniveau steeds meer bepaald wordt door beslissingen die in het lagere onderwijs worden gemaakt (vooral naar welk niveau het kind gaat). De visie van ouders is hier van grote invloed.

Hoogopgeleide ouders voelen dan ook een steeds grotere verantwoordelijkheid voor de toekomstkansen van hun kinderen (Pearce, 2011). Een aantal factoren in de opvoeding, zoals persoonlijke ondersteuning, ouderparticipatie en hoge verwachtingen, kunnen de kinderen beschermen tegen risico's als zitten blijven of afzakken naar een lager opleidingsniveau (Oomen, 2010). Ouders met een hoog opleidingsniveau hebben hier meer capaciteiten, kennis en vaardigheden voor dan ouders met een lager opleidingsniveau en kunnen hun kinderen dus beter beschermen tegen deze risico's (Ployhart, Nyberg, Reilly, & Maltarich, 2014). Zij zijn zich daarbij eerder bewust van het belang van onderwijs voor de uiteindelijke sociale status van hun kinderen. Dit is terug te zien in de toenemende inzet van financiële middelen om hun kinderen op weg te helpen (Gaviria, 2002; Haveman & Smeeding, 2006). Bijvoorbeeld door professionele hulp te zoeken om het kind in het schoolwerk te begeleiden wanneer eigen ondersteuning niet voldoende is.

Deze verschillende rollen van ouders plaatsen een zekere last op de schoolprestaties van kinderen (Salmela-Aro, Tynkkynen, & Vuori, 2011). Zij voelen steeds meer mentale druk om te voldoen aan de verwachtingen van hun ouders. Bij de vergelijking tussen leeftijdsgenoten van 30 jaar geleden en nu, blijken de huidige jongeren 33% meer druk te ervaren (RVS, 2018). Dit kan verschillende positieve en negatieve gevolgen hebben. Een voorbeeld van een negatief gevolg is dat deze druk kan leiden tot een burn-out (Salmela-Aro, Tynkkynen, & Vuori, 2011). Een positief gevolg is dat het voor toenemende inspanning kan zorgen (Wouters, 2012).

Deze bevindingen leiden tot de tweede deelvraag van dit onderzoek:

Beïnvloedt de angst voor neerwaartse mobiliteit de opvoeding van kinderen? Zo ja, hoe?

De kans op sociale daling voor kinderen van hoogopgeleide ouders is het gevolg van de nieuwe vorm van selectie, waarbij geselecteerd wordt op eigen inzet en prestatie in plaats van afkomst en achtergrond (Thijssen & Wolbers, 2014). Hierbij hebben voornamelijk de kinderen die niet het opleidingsniveau van hun ouders behalen een vergrote kans op sociale daling (Regt & Weenink, 2000). Niet alleen de invloed van ouders, maar ook andere elementen kunnen bescherming bieden tegen neerwaartse mobiliteit voor deze kinderen, zoals hun intrapersonlijke kenmerken, coping vaardigheden, persoonlijke steun en de steun van instituties (Oomen, 2010). Hier ligt tevens verantwoordelijkheid voor de staat, om genoeg kansen te creëren voor kinderen (Boutellier & van der Klein, 2014).

Uit de aspiraties van kinderen van hoogopgeleide ouders valt niet te herleiden dat zij rekening houden met een kans op neerwaartse mobiliteit. Hier zijn verschillende verklaringen voor. Zo worden aspiraties in eerste instantie bepaald door het opleidingsniveau van ouders, ook wel 'relatieve risico-aversie' genoemd (Van De Werfhorst & Hofstede, 2007). In algemene zin streven kinderen ernaar neerwaartse mobiliteit te voorkomen. Kinderen van hoogopgeleide ouders hebben hierdoor van jongs af aan meer ambitie dan hun leeftijdsgenoten uit andere milieus. Dit vergroot de kans dat zij zullen doorstuderen (Bellò, Mattana, & Loi, 2018).

De sociale reproductie theorie biedt een andere verklaring voor de aspiraties (Martin, Williams, & Reynolds Young, 2018). Een kind groeit op in een bepaald milieu, waar een heersende cultuur is met verschillende normen en waarden. Doordat kinderen uit hogere milieus duidelijk meekrijgen hoe belangrijk studeren is, zullen zij beter hun best doen op school. Zo ontstaat een voorsprong voor deze kinderen. Dit sociaal culturele contrast wordt duidelijk zichtbaar door de huidige uitbraak van Covid-19. Alle kinderen zitten nu thuis, waardoor ouders verantwoordelijk zijn voor goede scholing. De mate waarin ouders en kinderen zich ontfermen over het schoolwerk varieert tussen verschillende sociale milieus, wat invloed heeft op de schoolresultaten. Kinderen uit lagere milieus lopen zodanig meer risico om op achterstand te komen (De Waal, 2020).

De omgeving speelt dus een bepalende rol voor de aspiraties van jongeren. Dit heeft enerzijds als voordeel dat jongeren elkaar inspireren (Bellò, Mattana, & Loi, 2018). Anderzijds zorgt het voor competitie tussen kinderen, waardoor de druk op hen groter wordt (Agterberg, 2018). Bij het ervaren van neerwaartse mobiliteit kan dit negatieve gevolgen hebben. Het welzijn van een jongere gaat achteruit door een gevoel van falen (Pedrelli, Nyer, Yeung, Zulauf, & Wilens, 2015).

Al met al blijven de aspiraties van jongeren uit welvarende families dus hoog. Toch wordt de angst voor neerwaartse mobiliteit niet alleen bij de ouders, maar ook bij de kinderen enigszins zichtbaar. Zo gaan zij strategieën ontwikkelen om zichzelf tegen neerwaartse mobiliteit te beschermen. Een voorbeeld hiervan is het vergroten van de eigen investeringen in school en het

proberen zich te onderscheiden van klasgenoten (Fermie, 2014). Deze bevindingen leiden tot de derde deelvraag:

In hoeverre heeft de jongste generatie zelf angst voor neerwaartse mobiliteit en welke gevolgen heeft dat?

‘Politiek vertrouwen stijgt met opleiding’ aldus het CBS (2019). Maar wat gebeurt er bij neerwaartse sociale mobiliteit wanneer het opleidings- of inkomensniveau daalt? Burgers en Van der Waal (2008) stellen dat de angst voor neerwaartse mobiliteit tot toenemende onzekerheid leidt. Hierdoor kan het vertrouwen in politieke instituties in kwetsbare gezinnen dalen (Kremer et al., 2014).

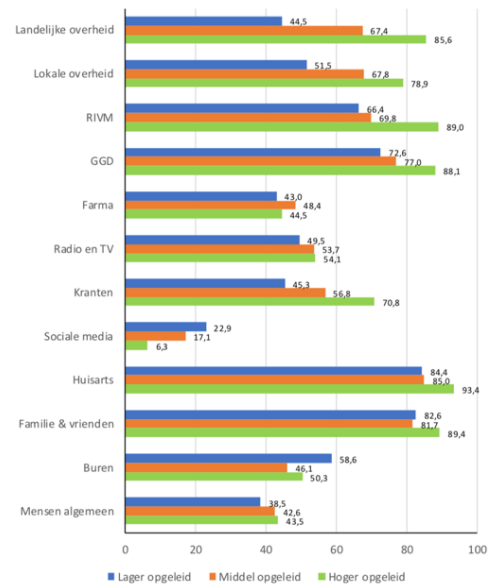
Verschillende verklaringen gelden voor het ontstaan van dit politiek wantrouwen. Ten eerste kan de politieke visie van ouders onbewust worden doorgegeven aan hun kind. Een kritische houding van ouders kan politiek wantrouwen bij kinderen kweken (Wittebrood, 1993). Ten tweede speelt de levensloop van de betrokkene een rol. Bijvoorbeeld wanneer deze sociale mobiliteit doormaakt, kan dit als gevolg politiek wantrouwen hebben (Daenekindt, de Koster, & van der Waal, 2017). Ook blijkt het opleidingsniveau gerelateerd aan politiek vertrouwen: hoe hoger iemand is opgeleid, hoe groter het vertrouwen in de politiek. De eerdergenoemde attributietheorie biedt hiervoor een verklaring, net als de positieve invloed van een hoog opleidingsniveau op iemands algemene tevredenheid. Een laatste verklaring betreft de hedendaagse cultuur. De toegenomen nadruk op individuele verantwoordelijk heeft gevolgen bij het ervaren van neerwaartse sociale mobiliteit. Een gevoel van schaamte en schuld ontstaat wanneer neerwaartse mobiliteit wordt gezien als een gebrek aan individuele prestaties (Newman, 1989). Dit kan politiek wantrouwen veroorzaken.

Uit onderzoek van Dhoore, Daenekindt en Roose (2019) blijkt daarentegen dat opwaartse of neerwaartse mobiliteit niet altijd negatieve gevolgen hoeft te hebben. Wanneer sympathie en emotionele steun wordt geboden bij neerwaartse mobiliteit, hoeft dit bijvoorbeeld geen invloed te hebben op de politieke visie (Thoits, 2011).

Opmerkelijk zijn tot slot de gevolgen van de huidige crisis van Covid-19 voor de algemene politieke visie. Zo is het politiek vertrouwen fors toegenomen sinds de uitbraak van Covid-19. Onderzoek van Burgers (2020) bevestigt dat het vertrouwen in de staat toeneemt in tijden van crisis. Klaarblijkelijk is gedurende de huidige crisis het vertrouwen in de overheid met 28,9% gestegen.

Opmerkelijk is dat jongeren zelfs (4,5%) meer vertrouwen in de overheid hebben dan ouderen (50+). Ook blijken hoger opgeleiden, in vergelijking met middel- en laagopgeleiden, momenteel het meeste vertrouwen te hebben in de overheid (zie figuur 2). Dit is interessant aangezien Covid-19 juist negatieve gevolgen kan hebben voor hoogopgeleide jongeren. De kans op neerwaartse mobiliteit wordt immers duidelijker zichtbaar. Nu al is een forse afname van vacatures te zien, evenals tijdelijke contracten die niet worden verlengd (Van Toorn, Snel, & Wentink, 2020).

De gevolgen van neerwaartse mobiliteit voor het politiek vertrouwen vormen de laatste deelvraag van dit onderzoek:

Figuur 2. Mate van vertrouwen in instellingen en groepen naar opleiding. (Overgenomen van Burgers (2020) *Bakens in onzekere tijden: virus en vertrouwen*).

Hoe beïnvloedt zorg over neerwaartse mobiliteit de politieke visie en verschilt dit tussen generaties?

3. Onderzoeksvragen

Op basis van de literatuur luidt de centrale probleemstelling als volgt:

Maken ouders dan wel kinderen zich zorgen over neerwaartse sociale mobiliteit? Welke consequenties heeft dit voor de opvoeding en het welzijn van kinderen en voor de politieke visie van ouders en kinderen?

Deze hoofdvraag is onderverdeeld in vier deelvragen:

1. Ervaren hoogopgeleide ouders angst voor neerwaartse mobiliteit bij hun kinderen?
2. Beïnvloedt de angst voor neerwaartse mobiliteit de opvoeding van kinderen? Zo ja, hoe?
3. In hoeverre heeft de jongste generatie zelf angst voor neerwaartse mobiliteit en welke gevolgen heeft dat?
4. Hoe beïnvloedt zorg over neerwaartse mobiliteit de politieke visie en verschilt dit tussen generaties?

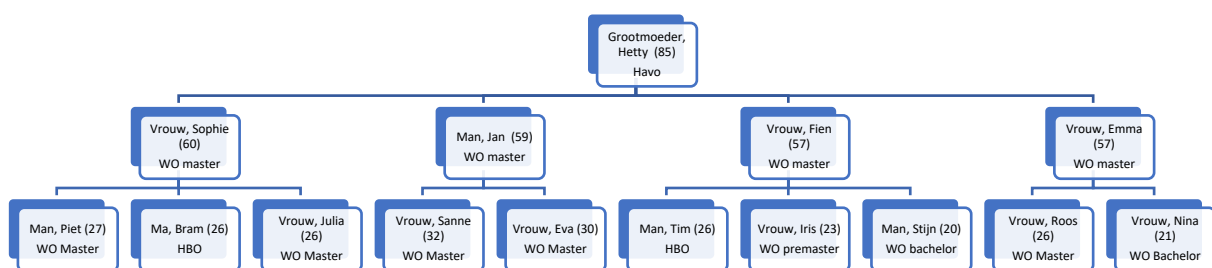
4. Methode

4.1 Design

Het onderzoek betreft een kwalitatief casestudy, waarbij semigestructureerde diepte-interviews zijn afgenomen bij één familie. Het onderzoek is exploratief: intergenerationele neerwaartse mobiliteit is immers een relatief nieuw begrip. Voor een casestudy is gekozen aangezien de probleemstelling breed is en zo genoeg ruimte is voor nieuwe inzichten en belangrijke details. Het verband tussen opleidingsniveau en de kans op neerwaartse sociale mobiliteit wordt onderzocht, evenals de gevolgen. De interviews zijn geclassificeerd, geaggregeerd en geanalyseerd (Wester & Peters, 2004).

4.2 Populatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit een familie met vijftien leden verdeeld over drie generaties. Gekozen is voor een familie waarvan de tweede generatie opwaartse mobiliteit heeft ervaren ten opzichte van de eerste generatie. Alle leden van de tweede generatie zijn hoogopgeleid (hbo of universiteit), waarmee de invloed die uitgaat van de kans op neerwaartse mobiliteit actueel is. Van de derde generatie is nog niet bekend of mobiliteit heeft plaatsgevonden en zo ja, hoe (zie voor verdere specificering van de familie bijlage 1). De gekozen familie is uit de eigen omgeving benaderd, om zo de betrouwbaarheid en zekerheid van het onderzoek te vergroten. Voorwaarde bij de selectie was dat zij allen bereid waren mee te doen aan het onderzoek. Alleen grootvader is twintig jaar geleden overleden en dus niet bij het onderzoek betrokken.

Figuur 3. Stamboom van de onderzochte familie (met fictieve namen)

4.3 Onderzoeksprocedure

In de periode van maart tot en met mei 2020 zijn de interviews afgenomen. Een rustige privéruimte is uitgekozen, om de respondent op zijn gemak te stellen en te voorkomen dat anderen, zoals familieleden, zouden kunnen meeluisteren. Ook zijn de RIVM-richtlijnen gevolgd, door anderhalve meter afstand te houden. De interviews duurden ieder ruim een uur. Voorafgaand is een topiclijst samengesteld, die de leidraad vormde tijdens de interviews (zie bijlage 2). Alle respondenten hebben

bij aanvang een informed consent ondertekend. Hierdoor gingen zij akkoord met het opnemen van de interviews en het gebruiken van de resultaten (zie bijlage 3 voor de ethiek checklist).

Tijdens de interviews is onderzocht in hoeverre de drie betrokken generaties van elkaar verschillen en welke kennis wordt overdragen. De respondent is zoveel mogelijk aan het woord gelaten: de interviewer greep alleen in bij afdwalingen en onduidelijkheden. Omdat praten over de angsten en toekomstperspectieven van jezelf of je kinderen lastig kan zijn, is geprobeerd een veilige omgeving te creëren en vragen op een neutrale, open manier te stellen. De privacy van de respondenten is gewaarborgd door de interviews met fictieve namen te anonimiseren. De respondent is op zijn gemak gesteld door te starten met algemene vragen. Vervolgens is ingegaan op de familieopstelling, waar de opvoeding en invloed van de ouders is uitgevraagd. De kans op en de angst voor neerwaartse mobiliteit zijn vervolgens op verschillende manieren gepeild om sociaal wenselijke antwoorden te kunnen identificeren. Verder is de crisis veroorzaakt door Covid-19 in de interviews besproken, aangezien de antwoorden van respondenten hier mogelijk door zijn beïnvloed.

Een kwart van de interviews heeft door Covid-19 via een videoverbinding plaatsgevonden, omdat de respondent hier de voorkeur aan gaf. Het programma 'Zoom' is gebruikt. Aangezien bij video interviews het risico bestaat dat er meer afstand ontstaat tussen de interviewer en de respondent, is doorvragen essentieel om deze te overbruggen (Guchait, Ruetzler, Taylor, & Told, 2014).

4.4 Data-analyse

De verkregen interviews zijn allereerst letterlijk getranscribeerd, om de uitspraken van de respondent nauwkeurig vast te houden. Vervolgens is de uitwerking geïmporteerd naar Atlas.Ti 8.3, om de bestanden te coderen. Hier was sprake van een iteratief proces, de dataverzameling en analyse wisselden elkaar af (Verschuren, 2011). De data-analyse heeft een beschrijvende aard. Vanuit het theoretisch kader en de topiclijst zijn deductief codes opgesteld, welke voorafgaand zijn samengevoegd tot een opzet voor het codeboek. De codes bestaan uit componenten die het begrip sociale mobiliteit uitwerken. Alle fragmenten met betrekking tot de probleemstelling en deelvragen zijn vervolgens geselecteerd en gecodeerd. Tijdens het analyseren zijn ook inductief codes opgesteld, waarna alle codes selectief en axiaal verder zijn gecodeerd (Bryman, 2015). De codes tot slot geoperationaliseerd door ze met elkaar te vergelijken. Na afloop bestaat het codeboek uit verschillende groepen: 'angst voor neerwaartse mobiliteit', 'gevolgen van de angst voor de opvoeding', 'gevolgen van de angst voor de jongeren', 'invloed van de omgeving', 'gevolgen van de angst voor de politieke visie' en 'invloed van Covid-19'. Het codeboek van Atlas.ti beschrijft zo de inhoud van het onderzoeksmateriaal (Wester & Peters, 2004). De geselecteerde fragmenten uit dit codeboek zijn thematisch geanalyseerd, onder meer door de overeenkomsten en verschillen tussen

de drie generaties te categoriseren. Dit biedt een overzicht en maakt de hoofdlijnen van de afgenomen interviews zichtbaar (Boeije, 2014). Per generatie is ook onderzocht welke codes het meest voorkomen en hoe deze door de respondenten worden uitgewerkt.

5. Resultaten

5.1 Angst voor neerwaartse mobiliteit

Het risico op neerwaartse mobiliteit wordt bewust beleefd, maar de mate waarin dit zich vertaalt in angst verschilt tussen de familieleden. Respondenten zijn over het algemeen positief over de toekomst. Ze zien echter in dat de kans op neerwaartse mobiliteit voor de derde generatie (de kleinkinderen) aanwezig is. De tweede generatie heeft overwegend opwaartse mobiliteit ervaren. In vergelijking met de grootouders, leven de ouders in meer luxe, met een hoger inkomen en genieten zij meer vrijheid. De voornaamste reden voor de opwaartse mobiliteit is het hogere opleidingsniveau van de familieleden uit de tweede generatie. Grootmoeder (uit de eerste generatie) heeft na afronding van de havo niet doorgestudeerd. Ouders uit de tweede generatie hebben deze kans wel gekregen. Zij hebben een universitaire studie afgerond, evenals de meeste jongeren uit de derde generatie. Een tweede reden voor opwaartse mobiliteit heeft betrekking op de periode waarin de familieleden opgroeide. Zo groeide de eerste generatie op tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit tekende hun leven, dat vrij sober werd ingericht. Ook speelde het geloof nog een belangrijke rol. Grootmoeder heeft zich gewijd aan de opvoeding van de kinderen en kreeg zelf geen kans om te studeren. Dat veranderde bij haar kinderen, waarvan ook de dochters allemaal konden studeren. De tweede generatie bestond aldus uit tweeverdieners gezinnen, met alle economische mogelijkheden van dien.

“Het leven dat ik heb geleid is volledig anders dan het leven wat mijn kinderen leiden. Dat is vooral zo, omdat wij vrouwen vroeger niet konden studeren, al vroeg kinderen kregen en weinig vrijheid hadden. Dus als ik kijk in de zin van mogelijkheden, hebben mijn kinderen een veel beter leven geleid”

[Hetty (85 jaar), eerste generatie, havo afgerond]

“Mijn ouders hadden een veel zwaarder leven, wij zitten nu meer midden in de maatschappij. Ik leef in veel meer luxe, wij kunnen ook veel meer uitgeven. Dat komt natuurlijk deels doordat mijn moeder huisvrouw was, en er dus maar één inkomen was, van mijn vader.”

[Sophie (60 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

Neerwaartse mobiliteit wordt door de familie op verschillende manieren beschouwd: leven in soberheid, verlies van vrijheid en afhankelijkheid van het sociale vangnet. Angst voor neerwaartse mobiliteit wordt niet expliciet benoemd, maar valt af te leiden uit verschillende antwoorden van respondenten. Zo hopen alle jongeren uit de derde generatie op een vergelijkbaar leven als de ouders. Ze vertellen teleurgesteld te zullen zijn wanneer dit niet lukt:

“Op financieel gebied denk ik dat er wel een bepaalde minimum in je hoofd zit wat waarschijnlijk een stuk hoger ligt dan bij andere mensen in Nederland. Bijvoorbeeld omdat ik later wel een tuin wil en op vakantie wil kunnen. Als ik niet meer elk jaar zou kunnen skiën dan zou ik dat wel erg jammer vinden.”

[Piet (27 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“Ik zou het op zich helemaal niet erg vinden om een andere maatschappelijke positie in te nemen. Maar ik denk wel dat ik mijn kinderen hetzelfde wil geven als wat mijn ouders mij hebben gegeven.

Dat wil ik toch doorgeven en in dat opzicht zou ik het wel jammer vinden als ik later met mijn kinderen niet kan doen wat ik allemaal wel met mijn ouders heb kunnen doen. Bijvoorbeeld alle coole reizen die wij hebben gemaakt en toch ook de financiële vrijheid tijdens onze studie, dat zou ik wel weer willen geven aan mijn kinderen.”

[Tim (26 jaar), derde generatie, HBO-geschoold]

“Ik zou het wel erg jammer vinden als ik niet hetzelfde soort leven als mijn ouders kan leiden. Je bent natuurlijk ook iets gewend. Ik zou het wel stom vinden als ik dat later niet op dezelfde manier zou kunnen doen. Er moet ruimte blijven om leuke dingen te doen en niet over alles te moeten nadenken. Sowieso wat betreft geld, maar ook dat je een goede baan hebt en dat je alles aan je kinderen kan geven wat ze willen of nodig hebben. Dat vind ik wel belangrijk.”

[Iris (23 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“De basis van mijn leven is goed en door die basis ga je ervan uit dat het altijd minstens zo goed blijft. Ik zou nooit onder het gemiddelde van mijn eigen meetlat willen komen. En het gemiddelde is wat je kent, dus daaronder is slechter. Maar misschien over het algemeen, over de hele samenleving, zullen we het moeilijker zo goed krijgen als onze ouders het hebben gehad. Maar we zullen het niet heel slecht hebben hé, zoals onze opa en oma hebben meegemaakt.”

[Stijn (20 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Niet alleen de derde generatie hoopt geen neerwaartse mobiliteit te ervaren, ook hun ouders wensen dit te voorkomen. Zij hebben vertrouwen in de toekomst van hun kinderen, maar zijn ook bezorgd:

“Ik denk dat ik me wel afvraag of ze het in de toekomst inderdaad halen op de manier waarop het zal moeten, er zijn natuurlijk veel valkuilen. Bijvoorbeeld dat het toch niet lukt of dat ze een ander probleem kennen, of geen motivatie hebben, of een beperking krijgen.”

[Jan (59 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Ik denk ook wel dat mijn kinderen een vergelijkbare sociale positie krijgen in de toekomst. Daar heb ik wel vertrouwen in.”

[Fien (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

Ondanks het optimisme van sommige ouders over de toekomst van hun kinderen, proberen grootmoeder en ouders hun kinderen ook voor te bereiden op de mogelijkheid van neerwaartse mobiliteit. Grootmoeder acht de kans op een gelijke maatschappelijke positie voor haar kleinkinderen onzeker. Daarom heeft zij altijd benadrukt dat je niet moet denken dat alles lukt en dat je geluk niet van materiële zaken moet afhangen. Ouders uit de tweede generatie proberen de nadruk op een gelijke maatschappelijke positie te relativiseren. Ze benadrukken naar hun kinderen toe dat zij werk moeten doen dat ze leuk vinden en waar ze goed in zijn, los van de sociaaleconomische status.

De combinatie van vertrouwen en zorg bepaalt aldus de verwachtingen van ouders. Zij houden minder rekening met de generiek grotere kans op neerwaartse mobiliteit, terwijl de kinderen zich hier meer bewust van zijn. Vooral wanneer jongeren uit de derde generatie zich oriënteren op de arbeidsmarkt, wordt de kans op neerwaartse mobiliteit voelbaar. Tijdens het solliciteren ervaren bijvoorbeeld twee familieleden uit de derde generatie dat een universitair diploma alleen onvoldoende is voor veel WO-startersbanen.

De mate waarin de jongeren zelf neerwaartse mobiliteit verwachten verschilt per respondent. Zo verwachten twee jongeren zelfs opwaartse mobiliteit te ervaren. Dit zijn echter jongeren die al een relatief goede baan hebben. Een enkele jongere bereidt zich voor op de mogelijkheid van neerwaartse mobiliteit, maar de meesten spannen zich extra in om het risico hierop te verkleinen. Zij verwachten doorgaans zelf niet aan maatschappelijke status in te boeten ten opzichte van hun ouders. De jongeren herkennen dat de toekomst niet maakbaar is en dat veel uitkomsten mogelijk zijn. Hier hebben zij zorgen over, maar dat beschouwen zij als normaal. Hun leeftijdsgenoten ervaren dezelfde onzekerheid. Deze algemene zorg is opmerkelijk, aangezien de

oudere generaties hier amper bezorgd over zijn geweest. Zij hadden een vanzelfsprekend vertrouwen in een toekomst die beter was dan het verleden. Hieruit kan worden afgeleid dat angst voor neerwaartse mobiliteit toeneemt. Deze wordt versterkt door de toegenomen onzekerheid als gevolg van Covid-19. Een jongere die momenteel aan het solliciteren is ondervindt veel onzekerheid en angst over haar baankansen en toekomstperspectief. Sinds de uitbraak van Covid-19 worden veel contracten niet meer verlengd en daalt het aantal vacatures gigantisch.

Een opmerkelijke bevinding is dat de familieachtergrond door de jongeren wel wordt gezien als een beschermende factor. Maar ze vullen het belang van de familieachtergrond anders in. Waar de familieachtergrond vroeger werd gezien als een voorwaarde voor succes, wordt dit nu meer gezien als een (financieel) vangnet. In de onderzochte familie zijn de jongeren zich bewust van het geld dat ouders voor hen opzij hebben gezet en verwachten zij hierdoor een kleinere kans te hebben op het ervaren van neerwaartse mobiliteit.

5.2 Consequenties van neerwaartse mobiliteit op de opvoeding

De angst voor neerwaartse mobiliteit heeft verschillende gevolgen voor de opvoeding. De voornaamste bevinding is dat de druk van ouders op de jongeren uit de derde generatie hoog is. De kans op neerwaartse mobiliteit is volgens de ouders kleiner wanneer een hoog opleidingsniveau wordt behaald, dus dit wordt door hen gestimuleerd. De druk die ouders uit de tweede generatie op hun kinderen uitoefenen, is zwaarder dan die van grootmoeder een generatie eerder. Zij vertelt nooit te hebben aangedrongen bij haar kinderen om (door) te studeren. Zij had het ook prima gevonden als een kind na school meteen was gaan werken. Dit verschil kwam duidelijk tot uiting gedurende de interviews:

“Als mijn kinderen hadden besloten niet te gaan studeren had ik dat ook gewoon goed gevonden. Zolang ze iets vinden wat ze echt leuk vinden. Je moet wel doen wat je zelf wilt. Maar dat ze voor zichzelf kunnen zorgen, daar ging het mij eigenlijk het meest om. Het belangrijkste was dat ze niet afhankelijk waren van een ander.”

[Hetty (85 jaar), derde generatie, havo-geschoold]

“Studeren was voor mij vanzelfsprekend, ik wilde dat zelf graag. Ik heb me deze vanzelfsprekendheid pas gerealiseerd toen mijn zoon zei dat hij niet per se wilde studeren. Hij vroeg of wij het geld wat voor zijn studie opzij lag aan hem konden geven, zodat hij daar een eigen bedrijf mee kon opzetten. Dat zette mij wel aan het denken... Toch hebben mijn man en ik besloten hem aan te moedigen een studie te volgen, maar dan wel een studie die goed bij hem past.

En ik ben wel heel blij dat hij heeft gestudeerd omdat ik denk dat hij daardoor veel nieuwe kennis heeft opgedaan. Daarnaast vind ik dat studeren ook om de ervaring gaat. Het is een tijd die je niet wilt missen.”

[Sophie (60 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Ik denk uiteindelijk twee dingen, dat het niet zo belangrijk zou moeten zijn om te studeren omdat je denk ik toch uiteindelijk ergens komt door je talent in te zetten. Maar ik zie toch ook in de huidige wereld dat het heel belangrijk is om te zeggen dat je een papiertje hebt.”

[Emma (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

Veel verwachtingen en overtuigingen van ouders komen voort uit eigen ervaringen. Zo gaan ouders er impliciet vanuit dat hun kinderen minstens hun behaalde opleidingsniveau evenaren. Grootmoeder heeft bijvoorbeeld zelf niet gestudeerd en verwachtte dat ook niet per se van haar kinderen. Deze verwachtingen worden dus intergenerationeel overgedragen. Zo ervaaarden de tweede generatie moeders na de geboorte van hun kinderen druk van grootmoeder om te stoppen met werken, zodat ze voor de kinderen konden zorgen. Dit weerspiegelde de ervaring van grootmoeder die zich geheel had gewijd aan de opvoeding van haar kinderen. Doordat de tweede generatie moeders allen hebben gestudeerd en zijn blijven werken, verwachten zij dit ook van hun kinderen. De eigen maatschappelijke status vertaalt zich in verwachtingen voor de kinderen:

“Ik denk dat het voor hen zelf heel belangrijk is een goede baan te hebben, om gelukkig te worden. Je krijgt daardoor een gevoel van eigenwaarde en succes, en het brengt met zich mee dat je niet afhankelijk van anderen hoeft te zijn.”

[Jan (59 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Ik vind het ergens wel belangrijk dat mijn kinderen later een goede baan hebben. Je hoopt het wel echt omdat je kinderen dan meer mogelijkheden hebben om het leven in te richten, zoals ze dat zelf zouden willen. Maar goed, soms heb ik ook wel mijn twijfels of dat haalbaar is. Dan denk ik, je moet het maar gewoon zo inrichten zodat je een zo goed en leuk mogelijk leven kan leiden. Ik probeer ook wel uit te dragen dat je maatschappelijke status of inkomen niet allesbepalend is. Want je kunt een hele goede baan hebben, maar je kunt ook heel ongelukkig zijn in een hele goede baan.”

[Fien (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Mijn ouders hebben wel degelijk een verwachting van mij. Ik kom ook wel uit een wereld, ik bedoel in 't Gooi is iedereen goed bezig, waardoor de lat vrij hoog ligt en er dus van alle kanten

verwachtingen van je ontstaan. Maar mijn ouders zeggen altijd dat ze hoe dan ook trots op mij zijn, en dat weet ik ook wel zeker. Maar toch heb je wel het gevoel dat je ze graag blij wilt maken...”

[Julia (26 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Deze verwachtingen kunnen ook zorgen creëren bij ouders. Wanneer kinderen meer moeite hebben op school en een lager opleidingsniveau volgen, daalt het optimisme voor een soortgelijke toekomst. Grootmoeder heeft deze zorgen nooit gehad om haar kinderen, maar zij had ook minder verwachtingen van hen.

“Ik zou de opvoeding van mijn ouders als traditioneel omschrijven, door mij te voorzien van alle praktische zaken, door aandacht en interesse te hebben in wat ik doe en door mij ook een beetje te stimuleren om resultaten te boeken. Ze waren ook tevreden over het feit dat ik ging studeren, maar ze hebben nooit gehamerd op een bepaalde studie, bijvoorbeeld die goed in de markt ligt of waar je veel mee kon verdienen. Ze hebben me gestimuleerd in de richting van: wat vind je leuk? Maar weet je, dat was vroeger ook echt wel heel anders dan nu.”

[Jan (59 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Mijn ouders vinden mijn toekomst wel belangrijk, dat denk ik zeker wel. Ook omdat ze er nog steeds vaak genoeg naar vragen en ook in de zin van waar kunnen we nog hulp bij bieden. Ik zou inmiddels de leeftijd moeten hebben dat ik het zelf kan doen, maar waar ze kunnen helpen proberen ze dat nog steeds te doen. Dus ik denk wel dat ze mijn toekomst belangrijk vinden.”

[Tim (26 jaar), derde generatie, HBO-geschoold]

De derde generatie jongeren wordt gestimuleerd een hoog schoolniveau te volgen en als het kan een universitaire studie te doen. Ouders grijpen in wanneer ze merken dat hun kinderen dreigen af te zakken naar een lager school- of opleidingsniveau. Opmerkelijk daarbij is dat ouders niet erkennen een druk op hun kinderen te leggen, ondanks de impliciete eisen die zij aan hen stellen. Twee kinderen zijn bijvoorbeeld van school gewisseld, op de andere school konden zij wel overgaan naar de volgende klas en op het oorspronkelijk hogere niveau blijven. Het wordt door ouders dus niet geaccepteerd als een kind moet blijven zitten of naar een lager opleidingsniveau wordt verwezen.

“Doordat mijn ouders mij tijdens school veel hebben geholpen ben ik zelf ook wel het belang gaan inzien van studeren. Als het aan mij had gelegen was ik in de vierde overgestapt naar havo en ik ben heel blij dat ik dat door druk van mijn ouders niet heb gedaan. Dus ze hebben mij in die zin extreem

geholpen. Want op het moment dat mij werd geadviseerd naar havo over te stappen, merkte ik dat het voor mijn ouders geen optie was, zolang ze dachten dat ik het vwo nog makkelijk aankon.”

[Nina (21 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

De druk is ook te herleiden uit de betrokkenheid van de ouders bij de studiekeuzes en -resultaten van hun kinderen. Dit is veranderd ten opzichte van de eerste generatie. Grootmoeder vond het met name belangrijk dat de kinderen een studie volgden die ze leuk vonden. De tweede generatie ouders houden intussen meer rekening met de baankansen van hun kinderen. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting bij de keuze van een kind voor een bèta schoolprofiel op last van de ouders, ondanks een gebrek aan aanleg en interesse bij het kind zelf. Na vier maanden onvoldoendes te hebben gehaald, is de jongere alsnog van profiel gewisseld. Bij een andere jongere werd een eveneens een technische studie geadviseerd, waar later op is teruggekomen:

“Nou, hij doet nu International Business en dat gaat goed. Maar eigenlijk vind ik dat best jammer. Als je zo goed bent in de technische kant, dan denk je als ouders wel, daar had je zoveel kanten mee op gekund. Hij heeft ook Natuur & Techniek gevolgd op de middelbare school. Dus ik vond echt wel dat hij dat talent moest benutten, maar hij bleek het helaas zelf niks te vinden. Zo heb ik hem technische bedrijfskunde geadviseerd, wat hij een paar maanden heeft geprobeerd, maar dat vond hij niks en lukte niet.”

[Fien (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

Deze druk heeft positieve en negatieve uitwerkingen op de kinderen. Positief is dat de kinderen een extra stimulans krijgen om te presteren. De derde generatie onderstreept dat succes niet vanzelf komt, maar dat je hier hard voor moet werken. Ouders moedigen hun kinderen aan zichzelf uit te dagen. Zo hebben twee jongeren Latijn op de middelbare school afgerond, mede onder druk van hun ouders. Hierbij werd één jongere overgehaald dit extra vak te blijven volgen met een Ajax-seizoenkaart, omdat de ouders meenden dat het moeilijk was voor de jongere zichzelf te motiveren. Deze druk heeft een positieve uitwerking op beide jongeren gehad: ze zijn achteraf blij Latijn te hebben afgemaakt. Excelleren is niet alleen belangrijk volgens de ouders, maar ook volgens de jongeren, zo blijkt uit hun eigen motivatie. Jongeren moeten zich steeds meer bijzonder maken, aangezien de competitie op de arbeidsmarkt groot is.

Een negatief gevolg van de druk die kinderen ervaren, kan zijn dat een afstand tussen de ouder en het kind wordt gecreëerd. Hoe meer druk, hoe groter de afstand, vertellen twee jongeren uit de derde generatie:

“Ik heb eigenlijk altijd het gevoel gehad dat papa het vooral heel belangrijk vond in hoeverre wij goed aan het presteren waren. Bijvoorbeeld, ik heb jaren gehad dat het eerste wat hij vroeg was: hoe gaat het op school en wat zijn je cijfers? Dat vond ik ook soms echt wel moeilijk.”

[Sanne (32 jaar), derde generatie, WO-master]

De angst voor neerwaartse mobiliteit heeft nog een ander duidelijk gevolg, het ontstaan van meer ouderparticipatie. Zo blijkt de tweede generatie vanaf jongs af aan meer betrokken bij het schoolverloop van de kinderen te zijn dan de generatie daarvoor:

“Nou ja, ik denk dat wij wel meer met onze kinderen in gesprek zijn over wat ze kunnen gaan doen, dat we daar meer bij betrokken zijn. En dat was eigenlijk al vanaf de basisschool zo. Toen was al meer bemoeienis dan bij mijn ouders vroeger denk ik. Bijvoorbeeld dat je dan al bijhoudt hoe je kinderen het doen op de school. Als je ook die rapporten ziet, waarin staat dat je kind wel wat extra moet gaan lezen! Of oefeningen met je kinderen doen, dat deden wij allemaal braaf vanaf jonge leeftijd.”

[Fien (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

Ook bieden ouders uit de tweede generatie aanzienlijk meer financiële en andere steun aan hun kinderen. Zo doen zij tijdens de schoolperiode van hun kinderen een groter beroep op externe hulp in de vorm van bijles en examentraining: zes (van de tien) jongeren volgden huiswerkbegeleiding en acht jongeren kregen bijles en examentrainingen. Ook tijdens de studieperiode verstrekken de tweede generatie ouders meer financiële hulp aan hun kinderen. Bovendien volgden sommige kinderen particuliere studies die geheel door hun ouders werden gefinancierd, nadat zij niet tot het reguliere universitaire onderwijs waren toegelaten, dan wel aangaven hier niet aan te willen deelnemen. Dit staat in schril contrast met de tweede generatie, die hun schoolperiode zelf moesten doormaken en hun studie grotendeels financierde via overheidssteun, leningen en eigen inkomsten. Ouders investeren dus in de algemene zin veel meer in de school en studie van hun kinderen.

“Bij de tweeling liep het misschien anders. Ik weet nog dat ze in groep acht zaten en de basisschooljuf zei: ‘zij gaan het supergoed doen op het vmbo’. Toen schrokken wij ons dood. Daar waren we als ouders wel even van ontdaan. Wij zijn dan ook meteen gaan helpen. Onder andere door bijlessen. Ik zorgde wel dat dat gebeurde. Achteraf bleek het allemaal mee te vallen, bij de cito-score kregen ze havo en vwo-advies. Maar goed, ik wist toen van tevoren wel, dit ga ik niet laten gebeuren.”

[Sophie (60 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Mijn ouders hebben mij altijd financieel gesteund, waardoor ik wist dat ik lang kon studeren. Mijn vader zei zelfs na mijn hbo: ‘als je nog wat wilt doorstuderen dan moet je dat nu doen want nu kunnen we nog helpen met het financieren’. Dat was dus voor mij ook wel een kans waarvan ik dacht, mijn ouders willen me daar dus bij helpen, dat idee vond ik fijn.”

[Iris (23 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Ouders voelen zich steeds meer verantwoordelijk voor de toekomst van hun kinderen en zijn hierbij meer bezorgd om risico's van neerwaartse sociale mobiliteit. Vroeger was de band tussen ouder en kind meer afstandelijk. Deze band is voor de tweede en derde generatie intensiever geworden. Dit plaatst een toenemende druk op jongeren, die in de vroege opvoeding begint. De ouders hebben hoge verwachtingen en de jongeren voelen dit. Ouders delen als het ware de verantwoordelijkheid voor de toekomst van hun kinderen: enerzijds door ze financieel en anderszins te steunen, anderzijds door een vangnet te bieden indien het niet lukt.

“Ik heb van mijn ouders altijd meegekregen dat je mag dromen. Dat klinkt misschien gek, maar ik kon altijd heel veel. En ook als het mis ging, wist ik dat ik het niet per sé echt slecht zou hebben. En als je weet dat je kan springen, want je hebt een parachute, dan spring je. Ik neem dus meer risico.”

[Bram (26 jaar), HBO-geschoold]

5.3 Consequenties van de angst voor neerwaartse mobiliteit voor de jongeren

De toenemende angst voor neerwaartse mobiliteit heeft niet alleen invloed op de opvoeding en verwachtingen van de ouders, maar kent ook gevolgen voor de jongeren zelf. Zo verlagen sommige jongeren hun verwachtingen:

“Ik hoop dat ik een leven kan leiden zoals mijn ouders, maar dat durf ik eigenlijk niet met zekerheid te zeggen... Ik weet ook niet of dat per sé mijn doel is. Aan de ene kant ga je daar misschien onbewust wel vanuit, maar daar zal ik nooit op inzetten dat het echt zo zal zijn. Dat weet je gewoon niet. Ik denk dat het ook van veel dingen afhangt, ook voor mezelf, ik moet eerst maar eens mijn studie afronden en kijken of ik überhaupt een beetje een goede baan kan vinden. Maar ik denk niet dat mijn leven vergelijkbaar zal zijn, niet zo makkelijk in ieder geval. Want ik denk sowieso niet dat ik zoveel ga verdienen als mijn ouders, zeker niet van begin af aan. En dan is het nog maar de vraag of je met wat je verdient in zo'n mooie wijk kan wonen of nog een huis kan kopen.”

[Tim (26 jaar), derde generatie, HBO-geschoold]

“Ja, ik maak me wel steeds meer zorgen. Ik probeer altijd optimistisch te blijven over de toekomst. Maar we zitten nu bijvoorbeeld wel echt in een moeilijke tijd. Al helemaal voor een positie waar ik in zat, opzoek naar een baan tijdens een hele krappe arbeidsmarkt en weinig aanbod. Daardoor heb ik wel het eerste aanbod geaccepteerd wat ik kreeg, in plaats van kritisch te zijn over het inkomen of andere zaken.”

[Roos (26 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Desondanks verwachten de meeste jongeren, net als hun ouders, dat zij het minstens evengoed zullen hebben in de toekomst. Obstakels als diploma-inflatie en een krappere arbeidsmarkt veranderen daar weinig aan. De jongeren zijn gemotiveerd een hoog opleidingsniveau te halen en een goede baan te krijgen. Vanzelfsprekend zijn jongeren die al een kansrijke baan hebben een stuk positiever over hun toekomst. Zij gaan uit van een vergelijkbare maatschappelijke positie als hun ouders. Hier wordt geen rekening gehouden met tegenslagen die zich in de toekomst kunnen voordoen.

Bij jongeren uit de derde generatie is sprake van relatieve risico-aversie. Doordat ze de maatschappelijke positie van hun ouders als minimum stellen, leggen ze extra druk op zichzelf om hier niet bij achter te blijven. Ouders zijn ook een bron van inspiratie, zo blijken drie jongeren dezelfde studie te hebben gekozen als een ouder. Deze jongeren beschreven interesse te hebben ontwikkeld door de verhalen van hun ouders. Opvallend is dat bij de keuze voor een studie, meer dan oudere generaties, ook rekening wordt gehouden met de baankansen. Twee jongeren zouden een andere studie hebben gekozen, als het toekomstperspectief geen rol speelde:

“Laat ik het zo zeggen, ik wilde geschiedenis studeren maar dit heb ik uiteindelijk niet gedaan omdat daar geen goede baankansen voor waren. Daar heb ik dus wel over nagedacht en rekening mee gehouden. Met geschiedenis kon ik in de toekomst niet genoeg. Uiteindelijk ben ik economie gaan studeren.”

[Piet (27 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“Bij de keuze voor mijn master ben ik nu wel wat meer aan het kijken van, wat kan ik er allemaal mee, wat zijn de baankansen. Ook doordat je je gaat vergelijken met vriendinnen die artificial intelligence studeren en dus sowieso een goede baan krijgen. En bij mijn studie psychologie zijn misschien ook wel baankansen hoor, maar het is natuurlijk niet dat je er extreem rijk mee gaat worden.”

[Nina (21 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“Ik ben na mijn havo nog vwo gaan doen zodat ik een universitaire studie kon doen. Dat wilde ik wel voornamelijk door de baan kansen en het inkomensniveau.”

[Stijn (20 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Drie jongeren hebben moeite (gehad) bij het vinden van een baan die aansluit bij hun opleidingsniveau. De lat ligt een stuk hoger, vertelt een jongere. Een andere jongere overweegt te solliciteren naar banen waarvoor zij overgekwalificeerd is, omdat het haar na negen maanden niet is gelukt aangenomen te worden voor een baan die aansluit bij haar WO-studie:

“Ik heb wel steeds meer angst voor de toekomst. Ik denk nu ook nog meer in deze periode van een baan zoeken, want inmiddels ben ik ook al best lang opzoek en dan begin je toch je twijfels te krijgen. Ik krijg ook steeds vaker het advies van vriendinnen om misschien vanuit een andere invalshoek te gaan zoeken, dus dat je misschien naar minder hoge posities kijkt, maar naar wat lagere posities. Zodat je bij bedrijven makkelijk een plek kan vinden en dan misschien later daar nog door kan groeien. Dus dat je nu wel sneller wordt aangenomen en meer werkervaring kan opdoen. In plaats van dat je nu een bepaalde lat legt voor de hogere posities en je daar dan niet voor wordt aangenomen. Dat is nu de nieuwe invalshoek die ik steeds meer benader.”

[Julia (26 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Om dit te voorkomen vergroten andere jongeren hun aantrekkingskracht op de arbeidsmarkt met allerlei extra curriculaire activiteiten. Twee jongeren doen een *honours* programma naast hun studie en twee jongeren hebben hun studie cum laude afgerond. Dit onderscheidt hen tijdens het solliciteren, vertellen ze. Eén jongere vertelt na haar bachelor een tijd te hebben gewerkt. Zij merkte echter snel dat de meeste functies minstens een masteropleiding vereiste, waardoor zij na twee jaar toch nog een master is gaan volgen. De angst voor neerwaartse mobiliteit biedt dus een stimulans te excelleren en door te studeren.

5.4 De rol van de omgeving

De verwachtingen en druk die jongeren ervaren, komen niet alleen door hun opvoeding of persoonlijke factoren. Ook de omgeving waarin kinderen opgroeien speelt een belangrijke rol. De meeste jongeren zijn groot gebracht in welvarende buurten, waar weinig diversiteit is in maatschappelijke posities van gezinnen. Hierdoor zijn de jongeren zich minder bewust van de verschillende maatschappelijke posities die zij in de toekomst kunnen krijgen. Vrijwel alle kinderen uit de buurt gaan studeren. Wanneer een soortgelijk niveau als leeftijdsgenoten uit de buurt niet

wordt behaald, denken de jongeren te hebben gefaald. Dit verschilt van de eerste en tweede generatie, die opgroeiden in meer diverse buurten waar studeren niet per sé de norm is.

De jongeren ervaren dus sociale druk vanuit hun omgeving. Vroeger was dit minder het geval:

“Ik heb nooit zo’n druk vanuit de omgeving gevoeld. Ik denk dat je het tot op zekere hoogte wel belangrijk vindt, maar ik heb nooit het gevoel gehad alsof mijn kinderen een bepaald niveau moesten behalen.”

[Hetty (85 jaar), derde generatie, havo-geschoold]

“Ik denk dat ouders hier te veel er bovenop zitten. Veel ouders halen status uit wat hun kinderen doen. Ze praten ook heel veel over hun kinderen, zoals wat hun kinderen allemaal kunnen, dat deden mijn ouders nooit. Die waren er heel trots op ons maar dat zeiden ze niet, ze waren veel meer bescheiden.”

[Emma (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Soms ervaar ik wel druk uit mijn omgeving. Ik denk dat iedereen om ons heen wel boeiende dingen doet. Dat vind ik wel cool om te horen. Maar soms word ik daar ook juist zenuwachtig van want dan denk ik, iedereen doet allemaal vette dingen, maar ik doe gewoon gezondheidswetenschappen. Dus ik twijfel of ik de omgeving inspirerend vind of dat ik het soms juist ook best intens vind.”

[Iris (23 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Maar het opgroeien in een welvarende buurt levert niet alleen druk op, het biedt ook voordelen. De omgeving kan kinderen inspireren, bijvoorbeeld als de meeste klasgenoten willen studeren en hierover praten. Ook wordt succes tastbaar. Jongeren zien welke kansen in de toekomst liggen. Verder kunnen jongeren door zo’n buurt een netwerk opbouwen, waar zij later op kunnen terugvallen. Het netwerk biedt enige bescherming tegen neerwaartse mobiliteit.

“Het voordeel aan zo’n buurt is wel dat je een groot netwerk hebt. De kennissen van ouders kunnen je kinderen weer helpen. Zo heb ik mijn kinderen zelf ook kunnen helpen, door ze in contact te brengen met de juiste mensen. Het heeft ze denk ik zelf ook geïnspireerd. Als je al die ondernemers ziet ga je dat ook willen.”

[Sophie (60 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Ja ik denk dat als je hier opgroeit in 't Gooi waar iedereen wel wilt dat je het hoogst haalbare niveau haalt. Dan kan je wel het gevoel krijgen dat je nooit iets anders mag doen. Iedereen woont hier in dezelfde soort luxe en dat heeft invloed op de mening van mensen.”

[Bram (26 jaar), derde generatie, HBO-geschoold]

“Ik denk dat het wel een enorme voorbode is waar ik ben opgegroeid en hoe. Ik ben opgegroeid met de wind in de rug. Het is voor mij veel makkelijker geweest dan voor iemand die ofwel uit een gezin met gescheiden ouders ofwel iemand die is opgegroeid in de Bijlmer en niet naar examentrainingen, bijlessen en huiswerkbegeleidingen kon.”

[Roos (26 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“Ons netwerk is heel groot dankzij onze ouders. We komen binnen in een bedrijf doordat een vriend van onze vader weer ergens werkt.”

[Nina (21 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

5.5 De gevolgen voor het politieke vertrouwen

In hoeverre heeft het risico op neerwaartse mobiliteit invloed op het vertrouwen in de politiek? Een aantal factoren is bepalend voor de politieke visie van de betrokkenen. Ten eerste blijkt de politieke voorkeur van de ouder het vertrekpunt voor die van het kind. Ondanks deze intergenerationale overdracht stemmen kinderen naarmate zij ouder worden steeds meer volgens een zelf ontwikkelde voorkeur. De omgeving waarin jongeren opgroeien is daarbij eveneens van invloed. Visies van vrienden en leeftijdsgenoten worden verwerkt bij de eigen meningsvorming:

“Ik weet nog supergoed toen ik net 18 was geworden en de vraag kreeg op welke partij ga je stemmen. Toen ik zei VVD, want dat stemmen mijn ouders. Dat vond mijn klasgenoot zo'n domme opmerking dat ik geleerd me beter zelf in te lezen. Zo heb ik de vorige keer op GroenLinks gestemd. Maar over het algemeen is de visie van mijn ouders wel van invloed denk ik.”

[Roos (26 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Alle generaties zeggen tot op zekere hoogte vertrouwen te hebben in de politiek, hoewel de derde generatie ook kritische geluiden laat doorklinken. Een interessante bevinding is dat het welzijn van de respondent medebepalend is voor zijn of haar politieke visie. Hoe beter het met een persoon gaat (afgemeten aan inkomen, werkgelegenheid dan wel succesvolle studie), hoe meer vertrouwen deze heeft in de politiek.

“De overheid stimuleert echt de ontwikkeling van de mens, dat vind ik heel goed! Dat je leert voor jezelf te zorgen.”

[Sophie (60 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“De overheid heeft een prima systeem, alleen het duurt zo lang voordat er iets wordt veranderd. Daar moet meer moeite in worden gestoken.”

[Sanne (32 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

“Soms heb ik wel het gevoel, dat waar je ook op stemt, dat er toch niks gebeurt. Er wordt helemaal niet genoeg naar de burger geluisterd en aan de problemen van de burger gewerkt.”

[Eva, 30 jaar, WO-geschoold]

Hoewel de meest welvarende familieleden het grootste vertrouwen in de politiek hebben, is het ironisch dat zij slechts een beperkte rol voor de overheid zien om een vangnet te bieden. Zij leggen een grote nadruk op de eigen verantwoordelijkheid om iets van het leven te maken.

Opmerkelijk is verder dat jongeren vaker dan hun ouders en grootouders ontevreden zijn over het politiek bestuur. Zij vinden dat de overheid meer arbeidskansen moet creëren en zich harder moet inzetten tegen inkomensongelijkheid. Dit beperkte vertrouwen in de politiek uit zich in het verschillende stemgedrag tussen generatie. Grootmoeder stemt altijd op een christelijke partij, de ouders veelal op liberale partijen, terwijl de jongeren vooral op D66 en GroenLinks stemmen.

“Ik word met het jaar iets linkser. Want ik besef me steeds meer hoe groot de inkomensongelijkheid in Nederland is. En ik denk dat de klassiek kapitalistisch visie van de VVD geen duurzame oplossing biedt voor toekomstige kansen.”

[Piet (27 jaar), derde generatie, WO-geschoold]

Overigens bleek het vertrouwen in de politiek tijdens de peilingen extreem hoog. Dit hing samen met de timing van de peilingen, die samenviel met de Covid-19 uitbraak. De crisisaanpak van het kabinet kon op brede steun rekenen. Ook dit is opmerkelijk, aangezien de crisis naar verwachting negatieve gevolgen voor alle betrokkenen zal hebben. Zo zal met name de derde generatie te maken krijgen met minder baankansen dan wel meer onzekerheid in de eigen arbeidsrelatie.

“Zeker nu met corona heb ik veel vertrouwen in de politici. Ondanks dat er nu opkomende kritiek is voor de economische gevolgen. Dat gaat wel weer goed komen joh.”

[Emma (57 jaar), tweede generatie, WO-geschoold]

“Ja, ik ben wel trots op onze regering tijdens deze crisis. Mijn vertrouwen is ook zeker vergroot. Als ik nu op D66 stem hoop ik stiekem dat ze niet winnen want ik wil Rutte als premier houden.”

[Eva (30 jaar), eerste generatie, WO-geschoold]

6. Conclusie

6.1 Belangrijkste bevindingen

Sociale stijging is de afgelopen eeuw voor veel Nederlanders welhaast vanzelfsprekend geweest.

Waar zestig jaar geleden nog maar 10 procent van de bevolking een hoger opleidingsniveau had genoten, is dit inmiddels gestegen tot ruim 35 procent (RVMO, 2011). Voor de kinderen van deze hoogopgeleide ouders is de kans op neerwaartse mobiliteit statistisch groter dan die op verdere opwaartse mobiliteit. Dit onderzoek laat zien dat de zorg om neerwaartse mobiliteit bestaat en gedrag beïnvloedt. Ouders hebben meer zorgen dan vroeger om de toekomst van hun kinderen en kinderen ervaren meer druk van de verwachtingen van hun ouders.

Dit onderzoek biedt een kwalitatieve blik op hoe ouders en kinderen omgaan met het risico van sociale daling en op de verschuivingen daarin tussen generaties. Het beginpunt van het onderzoek is grootmoeder, die niet gestudeerd noch gewerkt heeft. Al haar kinderen heeft zij echter de kans geboden te studeren. De tweede generatie heeft duidelijk opwaartse mobiliteit ervaren, mede omdat zij na de studie terecht zijn gekomen in tweeverdieners gezinnen. Dit heeft vervolgens een sterke invloed gehad op de derde generatie: die werd opgepadeld met hoge verwachtingen, maar ook ondersteund om een met de ouders vergelijkbare sociale status te bereiken.

Een aanvulling op de bestaande literatuur betreft de invloed van de familieachtergrond. Terwijl de literatuur verwijst naar een afnemende invloed van familieachtergrond en een toenemende invloed van onderwijs (Lareau, 2003; Haveman & Smeeding, 2006), laat dit onderzoek zien dat de familie nog altijd een doorslaggevende rol kan hebben bij het realiseren van een hoger opleidingsniveau. Ouders van de tweede generatie zijn sterker betrokken bij de ontwikkeling van hun kinderen dan die van de eerste generatie. Los van de natuurlijke aanleg van hun kinderen, spannen deze ouders zich in om de kinderen te beschermen tegen sociale daling. Dit heeft een positieve uitwerking op de kansen van deze kinderen. Dankzij bijscholing, ouderlijke ingrepen in het schoolverloop en de inzet van het ouderlijke netwerk bereiken ze een hoger niveau dan door anderen aanvankelijk werd ingeschat.

Een kanttekening bij de toegenomen ondersteuning van de familie is de invloed hiervan op de verwachtingen. Zowel ouders als kinderen kunnen overdreven verwachtingen hebben ten aanzien van kansen in de toekomst. Relatieve risico-aversie biedt hiervoor een verklaring: kinderen willen minstens het maatschappelijke niveau van hun ouders evenaren (Van De Werfhorst & Hofstede,

2007). Voor de tweede generatie leverde dit geen stress op: de verwachtingen waren niet hooggespannen en opwaartse mobiliteit was aannemelijk. Dit is anders voor de derde generatie, die expliciet hoge verwachtingen meekrijgt en tegelijk rekening moet houden met een reële kans dat deze niet kan worden verwezenlijkt. Hier speelt het plafondeffect (Burgers & Van der Waal, 2008).

De hooggespannen verwachtingen gaan gepaard met prestatiedruk en stress bij de derde generatie. Naast de frictie tussen verwachtingen en soms tegenvallende uitkomsten, gaan zij gebukt onder diploma-inflatie, bindende studieadviezen en, heel recent, het vooruitzicht van een minder gunstige arbeidsmarkt. Dit komt overeen met eerder onderzoek van Tolsma en Wolbers (2010). Een bijkomend inzicht is dat jongeren bij een tegenvallende werkelijkheid een kritische blik op de samenleving ontwikkelen, die zich onder meer uit in een afnemend vertrouwen in de politiek.

Opmerkelijk is tot slot dat de angst voor de toekomst, die sommige van de derde generatie ervaren, door hen als normaal wordt gezien. Dit staat in contrast met de tweede en eerste generatie, die deze angst amper beleefden. Deze angst heeft meerderen van de derde generatie sterk beïnvloed: zij baseerden hun profiel- en studiekeuze niet zozeer op de eigen interesse, maar primair op de toekomstige baankansen en het gewenst inkomensniveau.

6.2 Sterke punten en beperkingen van het onderzoek

De kracht van dit onderzoek ligt in de diepgang van de casestudie. Het kleinschalige karakter bood ruimte om in interviews details vergaand uit te vragen en de vinger te leggen op de achterliggende motieven. Over de invloed van de angst voor neerwaartse sociale mobiliteit is nog weinig bekend, terwijl dit steeds meer een drijver in de levens van jongeren lijkt. Dit maakt het exploratieve onderzoek actueel en maatschappelijk relevant. De familie is geselecteerd aan de hand van enkele criteria, zoals toegankelijkheid, opleiding en inkomensniveau. Deze familie is indicatief voor het hoogopgeleide deel van de samenleving, waar de kans op neerwaartse mobiliteit zich voordoet. De uitkomsten geven een helder beeld van de verschuiving die zich binnen de drie generaties heeft voorgedaan in de zorg om sociale mobiliteit.

Het onderzoek kent evenwel een paar beperkingen. Ten eerste is deze uitgevoerd door één onderzoeker, waardoor de interbeoordelaars-betrouwbaarheid niet kan worden gemeten. Ten tweede is de invloed van derde variabelen, zoals de kwaliteit van lokale scholen en de stabiliteit van de familieomgeving, niet onderzocht. Ten derde is sprake van een moment opname, waarbij de uitbraak van Covid-19 invloed kan hebben gehad op de uitkomsten. Tot slot is het mogelijk dat sociaal wenselijke antwoorden zijn gegeven, met name bij gevoelige onderwerpen, al is dit risico verkleind door vervolgvragen en controlevragen te stellen.

6.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

De uitkomsten van deze studie wijzen op belangrijke vraagstukken voor verder onderzoek. Zo lijkt sprake van een samenhang tussen de positieve uitkomsten voor de kinderen en de stabiele samenstelling en omstandigheden van de vier onderzochte tweede generatie gezinnen.

Vervolgonderzoek kan bezien in hoeverre meer ontwrichtende gezinsomstandigheden, zoals echtscheiding of werkloosheid, leiden tot minder steun aan kinderen om te kunnen voldoen aan hoge verwachtingen. Voorts zou een vergelijkbaar onderzoek bij een familie waar neerwaartse mobiliteit zich werkelijk heeft voorgedaan, inzicht bieden in de mate waarin dit invloed heeft op het welzijn en het politieke vertrouwen van betrokkenen. Daarnaast kan worden onderzocht in hoeverre de maatschappelijke druk om kinderen uit minderheden positief te discrimineren de kans op neerwaartse mobiliteit voor andere kinderen vergroot. Tot slot kan longitudinaal onderzoek het effect van corona inzichtelijk maken, in termen van de eventueel neerwaartse sociale gevolgen voor de derde generatie en, hiermee samenhangend, een mogelijke aantasting van hun vertrouwen in de politiek.

6.4 Aanbevelingen voor de praktijk

De angst voor neerwaartse mobiliteit legt druk op de jongste generatie. Dit komt bovenop andere zorgen: ze moeten hun studie zelf betalen, de Covid-19 crisis heeft de arbeidsmarkt doen krimpen en de woningmarkt is voor hen slecht toegankelijk. Een eerste aanbeveling is dan ook de belangen van jongeren beter te vertegenwoordigen. Dit heeft betrekking op de structuur van politiek overleg waarin de stem van jongeren beter tot uiting moet komen. Een tweede aanbeveling is het invoeren van een strengere selectie voor hoger onderwijs. Zo zou diploma-inflatie kunnen worden tegengaan. Een laatste aanbeveling is het vergroten van de aandacht voor de begeleiding van jongeren, zowel op school als thuis. Minder nadruk op de sociale streefdoelen en meer nadruk op de werkelijke talenten van jongeren zal hun aandacht verschuiven van sociale status naar zelfverwezenlijking.

Literatuur

- Bellò, B., Mattana, V., & Loi, M. (2018). The power of peers. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 24(1), 214–233. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1108/IJEBR-07-2016-0205>
- Boeije, H. R. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen* (Tweede druk ed.). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Boutellier, H., & van der Klein, M. (2014). *Praktijken van sociale verantwoordelijkheid*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Bryman, A. (2015). *Social Research Methods* (5th edition). Oxford: Oxford University Press.
- Burgers, J. (2020). Bakens in onzekere tijden: virus en vertrouwen. *De bedreigde stad. De Bedreigde Stad: de maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: RISBO.
- Burgers, J. & Waal, J. (2008). De versplintering en de toenemende onzekerheid van de middenklasse. *Christen Democratische Verkenningen: Summe*, 234-240, 234-240
- CBS (2019, 12 maart). Vertrouwen in Europa en politiek stijgt. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/11/vertrouwen-in-europa-en-politiek-stijgt>
- Daenekindt, S., van der Waal, J., & de Koster, W. (2018). Social mobility and political distrust: cults of gratitude and resentment?. *Acta Politica*, 53(2), 269-282.
- De Waal, M. (2020, 27 maart). De stille ramp van 1,5 miljard schoolkinderen die thuiszitten. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/27/de-stille-ramp-van-15-miljard-schoolkinderen-die-thuiszitten-a3995132>
- Dhoore, J., Daenekindt, S., & Roose, H. (2019). Social mobility and life satisfaction across european countries: A compositional perspective on dissociative consequences of social mobility. *Social Indicators Research*, 144(3), 1257-1272. Doi:10.1007/s11205-019-02083-2
- Dubas, J. (2007). Ouders investeren in de volgende generatie: keuze en noodzaak. *Jeugdzorg: professionaliteit, integrale aanpak, overdracht van waarden en normen*, 83.
- Dykstra, P. A., & Liefbroer, A. C. (2007). *Van generatie op generatie: Gelijkenis tussen ouders en kinderen* (p. 200). Amsterdam University Press.
- Fermie, J. (2014, 6 februari). Kies als student een bijbaan die aansluit bij je arbeidswens. *DUB*. Geraadpleegd van <https://www.dub.uu.nl/nl/achtergrond/kies-als-student-een-bijbaan-die-aansluit-bij-je-arbeidswens>
- Gaviria, A. (2002). Intergenerational mobility, sibling inequality and borrowing constraints. *Economics of Education review*, 21(4), 331-340. [https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1016/S0272-7757\(01\)00031-0](https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1016/S0272-7757(01)00031-0)

- Gelber, A., & Isen, A. (2013). Children's schooling and parents' behavior: evidence from the head start impact study. *Journal of Public Economics*, *101*, 25–38. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1016/j.jpubeco.2013.02.005>
- Guchait, P., Ruetzler, T., Taylor, J., & Toldi, N. (2014). Video interviewing: A potential selection tool for hospitality managers – A study to understand applicant perspective. *International Journal of Hospitality Management*, *36*, 90–100. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1016/j.ijhm.2013.08.004>
- Gugushvili, A. (2016). Intergenerational social mobility and popular explanations of poverty: A comparative perspective. *Social Justice* *29*(4), 402-428. doi:10.1007/s11211-016-0275-9
- Hahn, S. (2016). *The risk of downward mobility in educational attainment: Children of higher-educated parents in germany* (Life course research). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. doi:10.1007/978-3-658-14598-9
- Haveman, R., & Smeeding, T. (2006). The role of higher education in social mobility. *The Future of children*, *16*(2), 125-150.
- Herweijer, L. (2010). Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit. Blz. 42-71 in Van den Broek, A., Bronneman-Helmers, R., en Veldheer, V. (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel rapport*, Den Haag: SCP.
- Hout, M. (2015). A Summary of What We Know about Social Mobility. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *657*(1), 27–36. <https://doi.org/10.1177/0002716214547174>
- Huygen, M. (2018, 21 september). Over de bijlesgeneratie en diploma-inflatie. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/09/21/onderwijs-emancipeert-niet-langer-a1617292>
- Lareau, A. (2003). *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. Berkeley: University of California Press.
- Martin, G. L., Williams, B., & Reynolds Young, C. (2018). Understanding social class as identity. *New Directions for Student Services*, *2018*(162), 9–18. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1002/ss.20258>
- Maslowski, R. (2018, 11 september). Onderwijs. In: *De sociale staat van Nederland 2018*. Geraadpleegd van <https://digitaal.scp.nl/ssn2018/onderwijs>.
- Newman, K. S. (1999). *Falling from grace: Downward mobility in the age of affluence*. Univ of California Press.
- Oliveira, I. M., Porfeli, E. J., Taveir, M. D. C., & Lee, B. (2020). Children's career expectations and parents' jobs: intergenerational (dis)continuities. *The Career Development Quarterly*, *68*(1), 63–77. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1002/cdq.12213>

- Oomen, A. (2010). Ouders en de loopbaan van hun kind. Houten: DPP.
- Pearce, N. (2011). Beyond social mobility. *Public Policy Research*, 18(1), 3-9. doi:10.1111/j.1744-540X.2011.00635.x
- Pedrelli, P., Nyer, M., Yeung, A., Zulauf, C., & Wilens, T. (2015). College students: mental health problems and treatment considerations. *Academic Psychiatry: The Journal of the American Association of Directors of Psychiatric Residency Training and the Association for Academic Psychiatry*, 39(5), 503–11. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1007/s40596-014-0205-9>
- Ployhart, R. E., Nyberg, A. J., Reilly, G., & Maltarich, M. A. (2014). Human capital is dead; long live human capital resources!. *Journal of Management*, 40(2), 371-398. doi:0149206313512152
- Regt, A. D., & Weenink, D. (2000). Angst voor sociale daling. De functies van het particulier onderwijs. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27(3), 269-291.
- Salmela-Aro, K., Tynkkynen, L., & Vuori, J. (2011). Parents' work burnout and adolescents' school burnout: Are they shared?. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(2), 215-227. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1080/17405620903578060>
- Tijssen, L., & Wolbers, M. (2014). Intergenerationele sociale daling in nederland. *Tijdschrift Voor Arbeidsvraagstukken*, 30(3), 260-280. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.5553/TvA/016922162014030003005>
- Thoits, P. A. (2011). Mechanisms Linking Social Ties and Support to Physical and Mental Health. *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145–161. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1177/0022146510395592>
- Tolsma, J., & Wolbers, M. H. J. (2010). Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland. *Tijdschrift voor Sociologie*, 31(3), 239-259.
- Van de Werfhorst, H. G. & Hofstede, S. (2007). "Cultural Capital or Relative Risk Aversion? Two Mechanisms for Educational Inequality Compared." *The British Journal of Sociology* 58(3), 391–415. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1111/j.1468-4446.2007.00157.x>
- Van den Berg, M. (2011). Subjective social mobility: Definitions and expectations of 'moving up' of poor moroccan women in the Netherlands. *International Sociology*, 26(4), 503-523. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1177/0268580910393042>
- Van der Geest, M. (2018, 19 juni). Mentale druk op jongeren neemt gevaarlijke vormen aan. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/mentale-druk-op-jongeren-neemt-gevaarlijke-vormen-aan~bd73895c/>
- Van der Klein, M., Jansma, A., & Aussems, C. (2016). Literatuurstudie werkgevers over vast en flexibel personeel. *Utrecht: Verwey-Jonker Instituut*.

- Van Toorn, M., Snel, E., & Wentink, T. (2020) Sociaaleconomische gevolgen van COVID-19. *De bedreigde stad. De Bedreigde Stad: de maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam*. Rotterdam: RISBO.
- Veldheer, V., & Bijl, R. (2011). Actuele maatschappelijke ontwikkelingen 2010. *Sociaal en Cultureel Planbureau*.
- Verschuren, P. J. M. (2011). *De probleemstelling voor een onderzoek: met ondersteuning van analytische en denktechnische hulpmiddelen* (14e, volledig herz. dr). Spectrum.
- VSNU (2019). Studentengroei en student/staf ratio [Groei van studenten en staf in de afgelopen 10 jaar]. *Vereniging van Universiteiten*. Geraadpleegd van <https://vsnu.nl/studentengroei.html>
- Wester, F., & Peters, V. (2004). *Kwalitatieve analyse: Uitgangspunten en procedures*. Bussum: Coutinho.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? : een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. (M. Kremer, M. A. P. Bovens, E. K. Schrijvers, & R. Went, Eds.) (Ser. Wrr-verkenning, nr. 28). Amsterdam University Press.
- Wittebrood, K. (1993). De intergenerationele overdracht van politieke-partijvoorkeur in Nederland. *Sociologische Gids*, 40(2), 126-139.
- Wouters, C. (2012). *De jeugd van tegenwoordig*. Singel Uitgeverijen.
- Zakaria, F. (2013). Upward mobility. *Time Magazine*, 181(8), 1-1.

Bijlage 1

Overzicht familiesamenstelling en achtergrond

<p>Grootmoeder Havo afgerond, wilde hotelschool doen, dit mocht echter niet van ouders omdat deze studie gemengd was. Geen baan gehad.</p>	<p>Moeder Vwo afgerond, universitaire bachelor & master. Communicatieadviseur als baan.</p>	<p>Zoon blijven zitten in groep 1, als oplossing van school gewisseld. Gymnasium afgerond, universitaire bachelor en master gevolgd. Inmiddels eigen bedrijf opgericht.</p>
		<p>Zoon mavo-advies, havo afgerond. Particuliere hbo gevolgd. Inmiddels eigen kledingmerk opgezet.</p>
		<p>Dochter mavo-advies, begonnen aan vwo, uiteindelijk havo afgerond. Hbo 1 jaar, bsa niet gehaald, vervolgens particuliere hbo en particuliere wo master afgerond. Momenteel aan het solliciteren.</p>
	<p>Vader Vwo afgerond, universitaire bachelor & master. Ondernemer als baan.</p>	<p>Dochter vwo afgerond. Vervolgens met moeite universitaire bachelor master afgerond (in negen jaar tijd). Bij eerste baan contract niet verlengd. Half jaar geleden nieuwe baan gevonden.</p>
		<p>Dochter vwo afgerond. WO-bachelor afgerond, waarna ze is gaan werken. Drie jaar later master gevolgd, om te kunnen solliciteren bij andere banen. Inmiddels twee jaar aan het werk.</p>
	<p>Moeder Havo afgerond, Hbo & universitaire master. Projectontwikkelaar en verhuurster als baan.</p>	<p>Zoon begonnen aan vwo, een keer van school gewisseld. Havo afgerond in zeven jaar. Hbo gevolgd, p-vak na twee jaar niet gehaald. Momenteel in laatste jaar van nieuwe hbo-studie.</p>
		<p>Dochter havo afgerond. Hbo afgerond, momenteel bezig met pre-master om vervolgens universitaire master te volgen.</p>
		<p>Zoon havo en vervolgens vwo afgerond. Eén jaar technische studie gevolgd, bsa niet gehaald. Momenteel in tweede jaar van universitaire bachelor.</p>
	<p>Moeder Mbo afgerond, Hbo, universitaire bachelor en master. Ondernemer als baan.</p>	<p>Dochter Gymnasium afgerond, universitaire bachelor en twee universitaire masters afgerond. Net aangenomen voor haar eerste baan.</p>
		<p>Dochter havo-advies, vwo afgerond. Momenteel bezig met universitaire bachelor.</p>

Bijlage 2

Topiclijst

Hoofdtopic	Deeltopic	Voorbeeldvragen
Inleiding	Voorstellen, uitleggen doel onderzoek, privacy waarborging	<ul style="list-style-type: none"> • Mag ik jouw gegevens anoniem gebruiken? • Vind je het goed als ik het gesprek opneem? • Wil je na afloop de scriptie ontvangen? • Kan je de informed consent invullen?
Algemeen	Persoonlijk	<ul style="list-style-type: none"> • Naam/leeftijd/geslacht/opleidingsniveau. • Wat heb je gestudeerd? • Werk je? Zo ja, kan je me iets vertellen over je baan? Sluit deze baan aan bij je studiekeuze?
	Familiesamenstelling	<ul style="list-style-type: none"> • Kan je mij iets over jezelf vertellen? Waar kom je vandaan? Hoe ben je opgegroeid? • Kan je me vertellen hoe je familie eruitziet? Ben je getrouwd? • Welk beroep hebben je vader en moeder? • Heb je kinderen? Zo ja, hoeveel? Welke leeftijd?
Opvoeding	Eigen opvoeding	<ul style="list-style-type: none"> • Op welke manier ben jij opgevoed? Wat deden je ouders in de opvoeding om jou te ondersteunen/helpen? • Wat is het belangrijkste wat je hebt meegekregen uit je eigen opvoeding? • Hoe zou je de opvoedingsstijl van je ouders omschrijven? • Hoe zou je de band tussen jou en je ouders omschrijven? • Hadden je ouders verwachtingen van je? Zo ja, wat voor? • Vonden je ouders je studieresultaten/toekomst belangrijk? Op welke manier? • Leef je hedendaags een vergelijkbaar leven als je ouders?
	Opvoeding kinderen	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe zou jij je eigen manier van opvoeden omschrijven?

		<ul style="list-style-type: none"> • Wat vind jij belangrijk in de opvoeding? • Wat wil jij meegeven aan je kinderen? • Hoe zou je de band tussen jou en je kind omschrijven? • Hoe draag jij bij aan de toekomst van je kinderen? • Wat voor verwachtingen heb je van je kinderen? • Op wat voor manieren help je je kinderen? • Hoe doen je kinderen het op school? Ontvangen zij ondersteuning? • Hoe belangrijk vind jij het dat je kinderen later een hoog opleidingsniveau/goede baan behalen?
	Invloed van de omgeving	<ul style="list-style-type: none"> • In wat voor een omgeving woon je? • Woon je in dezelfde soort omgeving als je vroeger woonde? • Om welke reden ben je in deze omgeving gaan wonen/zijn je ouders in deze omgeving gaan wonen? • Speelt de omgeving mee in de manier waarop je je kinderen aan het opvoeden bent? • Wordt er vaak over de toekomst van jullie kinderen gepraat? Zo ja, op wat voor manier? • Ervaar je druk vanuit de omgeving om je kinderen op een bepaalde manier op te voeden? Kan je me daar iets meer over vertellen? • Wat voor manier van opvoeding zie je in je omgeving? • Delen jij en je vrienden dezelfde zorgen over de toekomst?
(Neerwaartse) mobiliteit	Persoonlijk	<ul style="list-style-type: none"> • Wat houdt sociale mobiliteit volgens jou in? Hoe zou jij neerwaartse sociale mobiliteit beschrijven? • Op welke manier houdt sociale mobiliteit je bezig? • Maak je zich zorgen om de toekomst van je kinderen? Maakte je ouders zich zorgen om jouw toekomst? • Zou jij zeggen dat je opwaartse/neerwaartse mobiliteit hebt ervaren ten opzichte van je ouders, of geen mobiliteit?

		<ul style="list-style-type: none"> • Kun je een voorbeeld geven op wat voor manier jullie mobiliteit ervaren? • Denk je dat je kinderen in de toekomst een vergelijkbare maatschappelijke positie zullen verkrijgen? Waarom wel of niet? • Welke verwachtingen heb je van de toekomst (van je kinderen of jezelf)? • Waar ben je trots op? • Zijn er keuzes uit het verleden waar je spijt van hebt?? • Zou je het erg vinden als je kind(eren) een andere maatschappelijke positie zouden innemen? • Heeft de uitbraak van Covid-19 gevolgen voor jou?
<p>Maatschappelijke en politieke visie</p>		<ul style="list-style-type: none"> • Op welke politieke partij stem je? Wat is hiervoor de reden? • Hoe vind jij dat de politiek omgaat met de nieuwe maatschappelijke problemen (los van Covid-19)? • Ligt de toekomst van je kinderen al vast? / Lag je eigen toekomst vroeger vast? • Vind je dat de overheid moet zorgen dat sociale mobiliteit minder/meer voorkomt? • Heb je nog vertrouwen in de politiek? Hoe groot is dit vertrouwen? Leg uit. Wat vind je dat moet veranderen? • Heeft je opvoeding je maatschappelijke/politieke visie beïnvloedt? Op welke manier? Stem je op dezelfde politieke partij als je ouders? • Hoe beïnvloedt het welzijn van jezelf of je kinderen de manier waarop je tegen de politiek aankijkt? • Welke invloed heeft je omgeving op je maatschappelijke en politieke visie? • Hoe denk je dat Covid-19 je visie beïnvloedt?

Bijlage 3

Checklist ethische en privacyaspecten van het onderzoek

INSTRUCTION

This checklist should be completed for every research study that is conducted at the Department of Public Administration and Sociology (DPAS). This checklist should be completed *before* commencing with data collection or approaching participants. Students can complete this checklist with help of their supervisor.

This checklist is a mandatory part of the empirical master's thesis and has to be uploaded along with the research proposal.

The guideline for ethical aspects of research of the Dutch Sociological Association (NSV) can be found on their website (http://www.nsv-sociologie.nl/?page_id=17). If you have doubts about ethical or privacy aspects of your research study, discuss and resolve the matter with your EUR supervisor. If needed and if advised to do so by your supervisor, you can also consult Dr. Jennifer A. Holland, coordinator of the Sociology Master's Thesis program.

PART I: GENERAL INFORMATION

Project title: Een onderzoek naar de gevolgen van de kans op neerwaartse mobiliteit

Name, email of student: Nadine Houben, nadinetchouben@hotmail.com

Name, email of supervisor: Jack Burgers, burgers@essb.eur.nl

Start date and duration: 01-01-2020, duur van zes maanden

Is the research study conducted within DPAS YES

If 'NO': at or for what institute or organization will the study be conducted?
(e.g. internship organization)

PART II: TYPE OF RESEARCH STUDY

Please indicate the type of research study by circling the appropriate answer:

1. Research involving human participants. YES

If 'YES': does the study involve medical or physical research? NO
Research that falls under the Medical Research Involving Human Subjects Act ([WMO](#)) must first be submitted to [an accredited medical research ethics committee](#) or the Central Committee on Research Involving Human Subjects ([CCMO](#)).

2. Field observations without manipulations that will not involve identification of participants.	NO
3. Research involving completely anonymous data files (secondary data that has been anonymized by someone else).	NO

PART III: PARTICIPANTS

(Complete this section only if your study involves human participants)

Where will you collect your data?

Vanuit het eigen sociale netwerk.

What is the (anticipated) size of your sample?

10-15 personen.

What is the size of the population from which you will sample?

Niet van toepassing.

Note: indicate for separate data sources.

1. Will information about the nature of the study and about what participants can expect during the study be withheld from them?	NO
2. Will any of the participants not be asked for verbal or written 'informed consent,' whereby they agree to participate in the study?	NO
3. Will information about the possibility to discontinue the participation at any time be withheld from participants?	NO
4. Will the study involve actively deceiving the participants?	NO

Note: almost all research studies involve some kind of deception of participants. Try to think about what types of deception are ethical or non-ethical (e.g. purpose of the study is not told, coercion is exerted on participants, giving participants the feeling that they harm other people by making certain decisions, etc.).

Does the study involve the risk of causing psychological stress or negative emotions beyond those normally encountered by participants? NO

Will information be collected about special categories of data, as defined by the GDPR (e.g. racial or ethnic origin, political opinions, religious or philosophical beliefs, trade union membership, genetic data, biometric data for the purpose of uniquely identifying a person,

data concerning mental or physical health, data concerning a person's sex life or sexual orientation)? YES

Will the study involve the participation of minors (<18 years old) or other groups that cannot give consent? YES

Is the health and/or safety of participants at risk during the study? NO

Can participants be identified by the study results or can the confidentiality of the participants' identity not be ensured? YES

Are there any other possible ethical issues with regard to this study? NO

If you have answered 'YES' to any of the previous questions, please indicate below why this issue is unavoidable in this study.

De politieke achtergrond van de participanten is van belang voor de analyse van deze studie, aangezien het een cruciaal element is. Het zal moeilijk zijn de respondenten volledig te anonimiseren, aangezien misschien persoonlijke details kunnen worden herkend. Fictieve namen zullen gedurende het onderzoek worden gebruikt. Na afloop wordt een samenvatting van het onderzoek geschreven voor de familieleden, zodat zij geen vertrouwelijke informatie van anderen lezen

What safeguards are taken to relieve possible adverse consequences of these issues (e.g., informing participants about the study afterwards, extra safety regulations, etc.).

De onderzoeker en respondenten zullen een informed consent ondertekenen. Ook zal alle verkregen informatie worden geanonimiseerd.

Are there any unintended circumstances in the study that can cause harm or have negative (emotional) consequences to the participants? Indicate what possible circumstances this could be.

Nee.

Part IV: Data storage and backup

Where and when will you store your data in the short term, after acquisition?

In een speciaal beveiligde map op de persoonlijke computer.

Who is responsible for the immediate day-to-day management, storage and backup of the data arising from your research?

De onderzoeker zelf.

How (frequently) will you back-up your research data for short-term data security?

Elke week.

In case of collecting personal data how will you anonymize the data?

Door fictieve namen te gebruiken en door opnames na transcriberen verwijderen.

PART VI: SIGNATURE

Please note that it is your responsibility to follow the ethical guidelines in the conduct of your study. This includes providing information to participants about the study and ensuring confidentiality in storage and use of personal data. Treat participants respectfully, be on time at appointments, call participants when they have signed up for your study and fulfil promises made to participants.

Furthermore, it is your responsibility that data are authentic, of high quality and properly stored. The principle is always that the supervisor (or strictly speaking the Erasmus University Rotterdam) remains owner of the data, and that the student should therefore hand over all data to the supervisor.

Hereby I declare that the study will be conducted in accordance with the ethical guidelines of the Department of Public Administration and Sociology at Erasmus University Rotterdam. I have answered the questions truthfully.

Name student:

Nadine Houben

Name (EUR) supervisor:

Date:

20-06-2020

Date:

Bijlage 4

Informed consent

Door dit formulier te ondertekenen geef ik toestemming om te worden geïnterviewd en om de hierdoor verkregen data te gebruiken zoals hieronder beschreven. Graag uw naam, datum en handtekening onderaan noteren.

- Dit onderzoek wordt uitgevoerd door een student van Erasmus Universiteit Rotterdam en valt onder de Department of Public Administration and Sociology.
- Alle data zal worden geanonimiseerd en op juiste wijze worden bewaard.
- De interviews zullen worden opgenomen, alleen voor onderzoeksdoeleinden. Na het transcriberen zullen de opnames worden verwijderd.

- Ik ben ingelicht over het doel van het onderzoek, de methode en de werkwijze.
- Ik ben mij ervan bewust dat deelname aan dit onderzoek geheel vrijwillig is en ik gedurende elk moment kan beslissen met het onderzoek te stoppen, zonder hiervoor een reden te hoeven geven.
- De uitkomsten van het interview mogen worden gebruikt voor het onderzoek. Ik geef toestemming om de onderzoeksuitkomsten te delen met de onderzoeker.

Door het formulier te ondertekenen verklaar ik volledig te zijn geïnformeerd over het onderzoek.

Naam:
Nadine Houben
.....
.....

Naam:
.....
.....

Datum:
.....
.....

Datum:
.....
.....

Handtekening:
.....
.....

Handtekening:
.....
.....